

SEBESTYÉN KINGA

ODA ÉS VISSZA – VISSZATÉRÉS A MAGYAR TOLKIEN-KUTATÁS KEZDETEIHEZ

**Uhrman Iván: *Üzenetek Középföldre.*
*Tolkien-tanulmányok***

■ Uhrman Iván maga is rendhagyónak nevezi az *Üzenetek Középföldre* című tanulmánykötetét, amelyben hét olyan szöveget ad közre, amelyek akkor születtek, amikor magyar viszonylatban, azt mondhatjuk, még alig-alig létezett a szakmai irányultságú Tolkien-kutatás. Ennek értelmében hét olyan tanulmányról van szó, amelyek először nem a címben megnevezett kötetben, hanem jóval hamarabb, a kétezres évek első évtizedében, az első magyarországi, a tolkieni világ után tudományos szempontból is érdeklődő csoport által szervezett irodalmi folyóirat, az Aurin, majd Aurin Online¹ hasábjain jelentek meg. Kivételt képez ez alól a kötet harmadik és utolsó tanulmánya. Előbbi, amely a *Néhány észrevétel Bombadil Tomáról* címmel jelent meg, kísérőtanulmányként jelent meg a szerző által fordított, Tótfalusi Istvánnal 2002-ben közösen kiadott *Bombadil Toma kalandjai* című kötetben közre adott tizenhat rövid elbeszélő költeményhez, amelyekből három² ismert *A Gyűrűk Urából* is. Utóbbinak, a *Töredék* alcímet viselő *Bestiarium terrae mediae I.*-nek ko-

rábbi publikálási helyeként a kötet a Tolkien Társaság Kulturális Egyesület hivatalos kiadványának 2006. októberi számát, valamint *A Veres Péter Gimnázium*³ 2005–2006-os évkönyvét adja meg.

A tanulmányok között egyaránt találunk olyanokat, amelyek egészen széles, a művészet- és kultúrtörténeti perspektívákat is magukba olvasztó megközelítéssel vizsgálják a tolkieni világot, és olyanokat is, amelyek inkább egy-egy adott részletnek, a tolkieni világ valamely konkretizált elemének – legyen az egy vers, egy idézet, egy lény – erednek nyomába. Előzőekhez sorolhatjuk *Az Olyampostól a Taniquetilig* című írást, ami a tolkieni világ mitológikus kezdeteit és alakjait veti össze egyrészt a kanonizált Teremtés Könyvével, másrészt a görög mitológia hasonló funkciókat betöltő isteneivel, nem mulasztva el kiemelni a meglepő egybevágások mellett azokat a különbségeket sem, amelyek a tolkieni mitikus világlelkezést egyedivé, sajátossá teszik. Ezek közül a legszembetűnőbb, és kutatási szempontból egyik legtermékenyebb sajátosság, hogy a tol-

kieni mitológia első lényétől, aki nem teremtett, hanem kezdettől fogva eleve létező – Ilúvatartól –, származó úgynevezett Titkos Tűz (későbbi megnevezésekben Olthatatlan Láng) hatására jön létre az a kórusmű, ami először természetesen hallható, később aztán hangokból látványvá, látványból pedig anyagi valósággá válik, s amelybe Ilúvatar parancsára éneklő bele minden ainu – másodlagos istenség – a saját szólalmát, ami a teremtés egy-egy eleméért felelős. Így van például külön ainuja a vizeknek, a vízi világoknak. Uhrman kijelenti, hogy ilyen teremtésmítosz, ahol közös énekből alakul ki a világ, épp úgy nem fordul elő a természeti vagy ahhoz közel álló vallásokban, mint a dogmatikus könyvvallásokban. A szerző széles körű tájékozottságát és részletekre való érzékenységét mutatja ugyanakkor az, hogy az előző gondolatot nem annyira felülírva, mint inkább kiegészítve felhívja a figyelmet azokra az úgynevezett pythagoreus gondolatokra, amelyeknek eredete nem egészen világos, viszont amelyek szerint a görög mitológia jól ismert alakjai, a szirének olyan harmóniában énekelnek, ami azonos az első négy természetes szám arányával, amelyen a kvart, a kvint és az oktáv hangközei alapulnak, s amelyek másrészt megegyeznek azzal az összhangzattal, ami az egész kozmosz harmónia szerinti elrendezését adja. Ennek a gondolatnak a további kibontása, részletesebb magyarázata is megjelenik a tanulmányban jóval konkrétabb forrásra, Platón *Az állam* című írására alapozva.

A tágabb perspektívával dolgozó szövegek közé sorolhatjuk még a kötet ötödik tanulmányát, ami a *Mítosz és horror Középföldén* címmel jelent meg, s ami a horror mint esz-

tétikai minőség megjelenési variánsait vizsgálja nemcsak *A Gyűrűk Urában*, hanem az egész tolkien világlában. Ebben a tanulmányban olvashatunk például egy érdekes hármas összevetést Morgoth, Sauron és a Sátán alakjai között, amit követ Sauronnak a Richard Wagner-féle, többek között *A Nibelung gyűrűje*⁴ című írásában megjelent Alberich alakjával való összevetés. *A Gyűrűk Ura* főgonoszának alakján kívül Uhrman megvizsgálja többek között még *A hobbit*-ből ismert sárkány, Smaug alakját, részletesen kitér a Minas Morgul fölötti hágó őrzésére rendelt Banyapókra, szól a Mória alatt lakó rejtélyes, ősi lényekről, a Gandalfal csatát vívó Balrogról (vagy balrogokról), a buckamanókról, sőt még arról az egész tolkien mitológiában egyedülállóként létező, a *Qenta Silmarillion*-ban Lúthiennek nevezett fekete maiáról – harmadlagos istenség – is, aki vámpír képében szokott Angbadba repülni, s ilyenként a tolkien világ egyetlen vámpír(szerű) alakja.

Összehasonlítva a fentebb röviden bemutatott két tanulmánnyal, a fennmaradó szövegek nem annyira átfogó módon, inkább részleteiben szólnak a Tolkien által felépített világ egy-egy eleméről. A már említett *Néhány észrevétel Bombadil Tomáról* a címszereplő többnyire rejtélyes alakját próbálja minél inkább felfedni a róla szóló két elbeszélő költemény és *A Gyűrűk Urában* vele kapcsolatban megjelent szöveghe-lyek segítségével.

Ezt követi a *Tizenkilenc gyűrű – avagy mennyi fér bele négy sorba?* című írás, ami értelemszerűen a tündekirályok három, a törpök hét, az emberek kilenc és a Sötét Úr egy gyűrűjének létrejöttét és elosztásának módját vizsgálja, kitérve a tünde- és törptörzsek számának leveze-

tésére és a gyűrűk gazdáról gazdára való vándorlásának tudatos, de nem egy esetben elsőre ellentmondásosnak látszó tolkien logika kibontására. Ebben a szövegben kerül elő például az a híres sor, ami még azoknak is ismerősen cseng, akik csak *A Gyűrűk Urát*, esetleg annak csak filmváltozatát ismerik, s amely Gandalf szájából hangzik el a következőképpen: „Én a Titkos Tűz szolgája vagyok, én kezelem⁵ Anor lángját”. A Titkos Tűz Ilúvatar Olt-hatatlan Lángja, ez kerül a Tűz Gyűrűjébe, ami nem egészen logikai problémák és homályosítások nélkül jut el a tündekirályokon keresztül Gandalfhoz, aki ennek segítségével tudja legyőzni a Balrogot, ami Gandalfhoz hasonlóan maga is egy maia.

A soron következő tanulmány *A trollok természetrajzához* címmel jelent meg. Ennek fókuszában egy nagy valószínűséggel Csavardi Samu által költött, a *Bombadil Toma kalandjai* című elbeszélő költeményeket tartalmazó műbe bekerült történet sajátos főhőse, a barátokozni, kapcsolatokot kiépíteni képes troll és annak állítólagos hobbit barátja, Éti-Csiguska áll. A szerző ebből a szövegből kiindulva vizsgálja a tolkien világ tipikus és atipikus trolljait.

A kötet záródarabja már korábban is említésre került, a *Bestiarium terrae mediae I.* a nazgúlok ismert szárnyas hátasállatainak és a *Bombadil Toma kalandjai* egyik versében megjelenő, kevésbé ismert gigantikus teknős-halnak az alakját vizsgálja. Forrásai és megfigyelései alapján a szerző előbbit egy valóban létező állattal, a pteranodonnal azonosítja. Utóbbi pontosabb körvonalazásához pedig Uhrman a norvég és arab folklórban létező hasonló kaliberű lényeknek jár utána, sőt Jókai Mórnak *A kőszívű ember fiaiban*

megjelenő krájkját is bevonja az összevetésbe.

Írásomban utolsóként térek ki a kötet első, egyeben címadó tanulmányára, amelyet, ha pontosak akarunk lenni, nem is annyira tanulmánynak, mint inkább esszének kell neveznünk. Az *Egy üzenet Középföldére* annak a fajta romantikának a vindikálása kíván lenni, ami nemcsak megengedi, mint esetleges szórakoztató irodalom a Tolkien-féle művek létezését, hanem legitimálni is akarja azt az effajta esztétikai minőségeket mellőző realizmus, naturalizmus vagy épp az avantgárd egyes irányzatai ellenében. Arra, hogy erre a szerző szerint miért vagy miért éppen ilyen szembeállító módon van szükség, választ kaphatunk, ha összevetjük az esszé szövegét a kötet bevezető *Lectori salutem!*-jével. Az olvasók köszöntésében szintén van egy adag sajátos romantika, hiszen Uhrman hivatkozik például az édesapjára is, aki – emeli ki többször is a szerző – annak idején nem csak abban nem látott értelmet, hogy valaki tudományos igénnyel forduljon ilyen szövegekhez, hanem abban sem, hogy valaki a fantázia világról olvasson. Ugyanakkor – éppen úgy, ahogy J. R. R. Tolkien esszéiben és tanulmányaiban rámutat – Uhrman is vallja, hogy a fantázia és a mítosz világa mérhetetlenül gazdag, s az igazsághoz, a művészi valósághoz talán közelebb áll, mint a realitás minden részletét megfigyelni és leírni akaró realizmus, az azt tökéletesíteni akaró naturalizmus vagy éppen az ezek meghaladásaként is értelmezhető avantgárd és időben a soron következő irodalmi vonulatok. Hiszen utóbbiak ugyan valóban meghaladni akarták az előbbieket, esztétikává mégis olyasfajta újra- vagy éppen felülírását tűzték ki az addig bejára-

tott esztétikai értékeknek, amelyeknek a szűkösségét éppen az mutatja Uhrman szerint hogy rövid idő alatt ki is futottak, nem bizonyultak elég-séges keretnek, míg a mitikus világok újra- és újraírhatónak, kiegészíthetőnek, kitalálhatónak bizonyultak úgy, hogy bennük elérhetőnek látszott annak az egésznek, annak az egységnek a megragadása is, amelynek létezéséről az avantgárdtól kezdődően le is mond az irodalom. Irodalomtörténeti és irodalomelméleti szempontból természetesen vannak botlások ebben az érvelésben, ennek ellenére az uhrmani Tolkien-kutatás mezsgyéjébe éppenséggel teljesen beleillik. Az olvasóhoz szóló köszöntőben Uhrman azzal is kezd, hogy ezen írásai nem egy szakértő írásai, hiszen a szerző nem anglicista, „csupán” elkötelezett rajongó olvasója a Tolkien-műveknek, aki élvezettel és – tegyük hozzá – meglepő részletorientáltsággal kutatja és értelmezi elméleti és szövegvilági síkon is Tolkien univerzumát. Uhrman tanulmányai tehát nem nevezhetők pusztán rajongói eszme-futtatásoknak. Ezt bizonyítja az is, hogy amikor magyar viszonylatban még nem is igazán létezett a tudományos és szisztematikus Tolkien-kutatás, Uhrman része volt az Aurin – a tolkien műveknek dedikált folyóirat – szerkesztői csapatának, állandó előadója volt a Tolkien-konferenciáknak, *Az Olymposztól a Taniquetilig* című szövegével meghívottja volt a 2004-es Ökortudományi Konferenciának, ahol az antik elemeket vizsgálta Tolkien műveiben, vagy éppen maga is tartott előadásokat 2008-tól kezdődően az ELTE felkérésére, ahol a hallgatók egy fél évig a Magyar Tolkien Társaság tagjainak kurzusain vettek részt a kötelezően választható műveltségi órák keretén belül.

Mindezek értelmében az esetleges inkonzisztenciák, a néhol csapongó stílus, a helyenkénti romantizálás és a néhány alkalommal megfigyelhető találgatásokba bocsátkozás ellenére is az *Üzenetek Középföldre* tanulmánykötet legalább két sajátos és kiemelendő értékkel is rendelkezik. Fentebb említettem, hogy Uhrman figyelemre méltóan tájékozott nemcsak a tolkien, hanem a nagyobb mitológiai világában is, s ehhez olyanfajta érzékenység társul, amelynek eredményeként a szerző olyan megfigyeléseket tud tenni, amelyek éppen azon elemeit helyezik reflektorfénybe a tolkien mitológiának és fiktív filológiának, amelyekre más, átfogóbb perspektívával dolgozó írásokban talán nem jut annyi figyelem. Ilyen részletérzékenységre lehet példa az a fél mondat, amit Uhrman nem mulaszt el kiemelni a trollokról szóló írásaiban, amelynek tanúsága szerint létezhetnek, s a tolkien világban belül ilyenként egyedülálló módon, kétfejű trollok. Ugyanígy figyelemre méltó lehet még a tizenkilenc gyűrűről szóló tanulmányban az a levezetés, amely megmagyarázza, hogyan volt lehetséges a látszólagos ellentmondás ellenére az, hogy a gyűrű szolgálataiban minden szinten eltorzult Gollam képes betartani a gyűrű ereje által garantált és megszeghetetlen esküjét, miszerint megvédi a gyűrű gazdáját, s végül mégis közvetett és közvetlen módon is Frodó életére tör. Ugyanez a részletismeret a jellemző akkor is, amikor az érvelései során Uhrman sosem feleli el kiemelni, hogy a tolkien fiktív filológia éppen hivatkozott szövege hogyan helyezkedik bele a teljes filológiába. Tolkien-apokrifnak számít például az a Tolkien által lefirkantott jegyzetlap, amely azt magyaráz-

za, hogyan és miért jutott Gandalf Középföldre, s időközben hogyan jutott hozzá a Tűz Gyűrűjéhez. A fentebb említett trolltermészetről megírásánál pedig a szerző többször is kiemeli, hogy a hobbitokkal barátkozni kívánó troll alakja éppen azért nem biztos, hogy a szabályt erősítő kivétel, ami a trollok általános viselkedését illeti, mert a szöveg Csavardi Samu művészi alkotása, s ilyenként inkább szerzője világfelfogásának, játékosságának kivetülése lehet, mintsem megtörtént eseményekre épülő elbeszélő költemény. Uhrman tanulmányai tehát nemcsak a Tolkien-filológia világán belül mozognak, hanem tárgyukká is teszik azt, ezzel új reflexiós szintet hozva létre az írásokban.

A kötet második kiemelendő – s talán valóban egyedi – értéke egyfelől az, hogy az olvasók köszöntésében gyakorlatilag szisztematikus és rövid összefoglalóját adja a magyar

Tolkien-kutatás mondhatni nulladik lépcsőfokának, másfelől pedig az, hogy közre is adja azokat a szövegeket, amelyek ekkortájt keletkeztek. Ezzel pedig a kötet értékes forrásává válhat azoknak a kutatásoknak, amelyek nem magát Tolkien-t és irodalmi, nyelvi világát kívánják kutatni, hanem a Tolkien-kutató tudományos munkákat magukat, ezzel akarván láthatóvá, vizsgálhatóvá tenni a hazai Tolkien-kutatás ívét.

Uhrman Iván kötete tehát tudományos szemmel nézve talán nem a legszigorúbban véve tudatos és következetes a módszereket és a kérdésfelvetéseket illetően, ugyanakkor kétségkívül hasznos olvasmányává válhat a tolkien-fiktív filológia műveit szívesen és érdeklődő módon olvasó közönség számára, a Tolkienhez tudományos igénnyel közeledő kutatók számára, sőt magát a kutatást reflektáló érdeklődés számára is.

■ JEGYZETEK

1. Az *Aurin Online* folyóirat ma már nem elérhető a világhálón, a szerző által, a kötet végén megadott linkeken nem találhatóak meg a tanulmányok (utolsó keresés: 2023. 08. 14.)
2. A Holdbeli ember túl soká fennmaradt, A kő-troll, Olifánt
3. Ti. ott alakult meg Uhrman Iván vezetése alatt az az olvasóklub, amelyből a hazai Tolkien-kutatás legelső csírái kiindultak
4. Richard Wagner: *A Nibelung gyűrűje*. Ford. Blum Tamás. Zeneműkiadó Vállalat, Bp., 1973.
5. Göncz Árpád ismertebb magyar fordítása szerint nem a *kezel*, hanem a *táplál* ige kerül az angol *wield* helyére, ám – ahogy Uhrman tanulmánya értelmében magunk is megérthetjük – ez a fordítás nem látszik találónak.